

Jan-Hendrik Bakker. *Toewijding. Over literatuur, mens en media. Atlas*

Behalve de exacte vakken hebben ook de klassieke humaniora, vooral sommige talen, het moeilijk aan onze universiteiten. Liever dan Frans of Duits kiest men culturele studies of film- en televisiewetenschap. De populariteit van deze vakken zou je kunnen vergelijken met die van sociologie, politicologie en (zaliger gedachtenis) andragogie in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Toen wilden de studenten de maatschappij hervormen, nu willen ze bij de tv.

Alle reden dus, zo zou je kunnen denken, voor cultuurkritische somberte. Waar moet het heen met de beschaving als de humaniora nog maar zo weinig in tel zijn?

Dat je deze kwestie ook zonder geklaag en zonder pessimisme te lijf kunt gaan, laat filosoof en journalist Jan-Hendrik Bakker zien in zijn vlot geschreven boek *Toewijding. Over literatuur, mens en media*. Bij hem geen spoor van defaitisme, al gaan de 'waarden van de schriftcultuur' (en dat zijn óók de waarden van de humaniora) hem eveneens ter harte. Zijn grote vraag luidt: hoe kunnen die waarden in de wereld van morgen worden behouden?

Van de nieuwe populaire studies neemt hij overigens wel het nodige mee, want 'medialiteit' (opgevat in de ruime betekenis die Marshall McLuhan eraan gaf) is het kader waarbinnen hij zijn 'verkenningen' onderneemt. 'Tal van nieuwe media hebben zich aangediend (internet, cyberspace, televisie, video, dvd) en dat het traditionele humanisme, van oudsher verbonden met de schriftcultuur, daarin nog altijd zijn draai zal weten te vinden, spreekt niet vanzelf.

Wát Bakker precies wil behouden uit die traditie van boek en schrift, vat hij samen in het woord dat ook de titel van zijn boek vormt: 'toewijding', een combinatie van geduld en overgave, behorend bij het geconcentreerde, 'verzamelende' lezen dat alle ruimte laat voor bezinning en bespiegeling. Dat lezen en die toewijding zijn volgens hem zo belangrijk, omdat ze alles te maken hebben met de vorming van onze persoonlijkheid, onze identiteit, de betekenis en de zin die we aan ons leven toekennen, en de plaats die we innemen in de tijd.

Dat is nogal wat, maar Bakker weet het aardig te adstrueren in een boeiend hoofdstuk over de autobiografische traditie, die bij hem van Augustinus tot en met Nietzsche reikt. Van Montaigne citeert hij de uitspraak: 'De kunst zichzelf toe te behoren is het hoogste goed op aarde' - dáár gaat het hem om. Maar wat het autobiografische schrijven te bieden heeft (een effectief verweer tegen vervreemding) is ook gebonden aan het medium waarin het zich voltrekt.

De autobiograaf maakt van zijn leven een verhaal, een lineair verband (al geldt dat nu juist niet voor Montaigne), en deze 'lineariteit' koppelt Bakker uitdrukkelijk aan het schrift, terwijl hij de orale traditie een 'cyclisch' tijdsbesef toeschrijft. Op dit punt ontstaat echter de nodige verwarring, aangezien dezelfde lineariteit elders in zijn boek gekoppeld wordt aan de boekdrukkunst en ook aan het verhaal. Zo eenvoudig is het kennelijk niet om te beslissen welke consequenties nu precies bij welk medium horen en hoe ver ze reiken.

Marshall McLuhan had er minder moeite mee. Volgens hem was het *medium* de *message*, wat wil zeggen dat het medium altijd de doorslag geeft, terwijl de 'inhoud'

volstrekt secundair is. Bakker lijkt het daarmee eens te zijn, als je tenminste ziet wat hij allemaal aan de boekdrukkunst toeschrijft (de Reformatie, het individualisme, het 'kapseizen' van de waarheid), maar tegelijkertijd houdt hij - opeens veel minder driest en eenzijdig - de nodige slagen om de arm.

Dat moet hij ook wel, want het is hem er niet om te doen de breuk tussen het oude en het nieuwe zichtbaar te maken. Integendeel, hij wil juist wat waardevol is aan een oud medium (de toewijding van de schriftcultuur) overbrengen naar de nieuwe media, ook al zitten die daar uit eigen beweging niet op te wachten. Bakker hinkt, met andere woorden, op twee gedachten. Enerzijds benadrukt hij de 'eigen dynamiek' of autonomie van het medium (McLuhans 'the medium is the message'), anderzijds gelooft hij dat we de media toch altijd de baas kunnen blijven - als we dat echt willen.

Van een humanist had ik natuurlijk niet anders verwacht. Al even vertrouwd is de bijna pastorale toon die Bakker tegen het eind van zijn boek aanslaat, wanneer hij de ware 'leesbevordering' bepleit, en hoog opgeeft over de 'sacraliteit' van de tekst en de 'seculiere bevindelijkheid' van het lezen. Ik vind het allemaal geweldig, maar ben toch meer geïnteresseerd in concrete voorbeelden, die demonstreren hoe de aanbevolen toewijding in het nieuwe medialandschap een plaats zou kunnen vinden. Helaas blijft de oogst hier wat aan de magere kant.

Bakker betoogt dat de autobiografische reflectie ook buiten het boek kan geschieden, in columns, op een internet-website, in popmuziek, maar hij verheelt niet dat de anonimiteit van cyberspace het evengoed mogelijk maakt om aan alle zelfbespiegeling te ontkomen en toneel te spelen. In dat spel met virtuele alter ego's, uitgelokt door het medium, zie ik toch eerder een verschil dan een overeenkomst met het vroegere autobiografische schrijven. Hetzelfde geldt voor de ook door Bakker als een bezwaar gesignaleerde neiging, typisch voor de tv, om emotionele sensatiezucht aan te zien voor autobiografische authenticiteit.

Wat vervolgens het hoofdstuk over de zegeningen van de podiumpoëzie in dit boek doet, is mij niet helemaal duidelijk geworden. Poetry International, de Nacht van de Poëzie en andere publieke poëziemanifestaties verdienen ongetwijfeld alle aandacht, maar gaat het hier om een relatie met de *nieuwe* media? Hoogstens kun je een overeenkomst zien in de oraliteit (op festivals worden gedichten voorgedragen in plaats van gelezen), die iemand als McLuhan in de elektronische *global village* weer tot bloei zag komen.

In het hoofdstuk over de roman volgt Bakker grotendeels Milan Kundera's *De kunst van de roman*. Ook voor hem is de roman een 'laboratorium' waarin 'geëxperimenteerd wordt met de mogelijkheden van ons zijn', terwijl de roman daarnaast een onmisbare steun wordt genoemd bij de 'humanistische heroriëntatie' die er volgens Bakker aan zit te komen, bijvoorbeeld omdat de sterfelijkheid niet meer als vanouds ons zelfbeeld zal bepalen. Maar we hadden het in dit boek over de nieuwe media. Hoe komt de roman er daarin uit te zien?

Gefascineerd maar met de nodige scepsis, behandelt Bakker de mogelijkheid van een 'holroman', waarin de lezer zintuiglijk - zij het louter virtueel - de hoofdrolspeler wordt van de roman die hij leest. De vraag is alleen of hier nog van 'lezen' gesproken kan worden en of dus ook de bijzondere kwaliteiten die Bakker daarmee

verbindt bewaard blijven. Minder extreem (en voor een deel al gerealiseerd) is 'hypertekst', een roman op CD-rom waarbij de lezer zelf de volgorde en duur van de tekst bepaalt.

Bakker verkent de mogelijkheden van dit nieuwe (anders dan de 'gewone' roman: niet-lineaire) genre via een uitvoerig gesprek met de Iers-Amerikaanse schrijver Michael Joyce, die zo'n hypertekst-roman op zijn naam heeft staan. Ik heb die roman (*afternoon, a story*) niet gelezen, dus misschien doe ik de auteur groot onrecht, maar afgaande op wat Bakker schrijft moest ik toch vooral denken aan sommige formele experimenten van de twintigste-eeuwse avant-garde. Heel origineel en curieus, zolang maar niet *alle* boeken zo zijn.

Het kan zijn dat we desondanks straks allemaal niet-lineaire romans in hypertekst lezen. Maar vooralsnog heeft Bakker me daarvan niet weten te overtuigen, en nog minder van het behoud van de klassieke toewijding in de nieuwe media en hun nieuwe genres. Waarom zouden de literatuur en haar 'humaniserende' deugden met de overgang naar een ander medium *niet*, nog meer dan nu al het geval is, ten prooi vallen aan de ook door Bakker gevreesde 'vluchtigheid' van amusement en commercie?

Begrijpelijkerwijs is Bakker niet helemaal zeker van zijn zaak. Vandaar dat hij er in het slothoofdstuk niet aan ontkomt om, als een ouderwetse cultuurcriticus, een dringend beroep te doen op de mensen van goede wil die bereid zijn zulke funeste temptaties te weerstaan - tegen de druk van de nieuwe media in.

(NRC Handelsblad, 10-10-2003)